

УДК: 75.046.052.025 “15”

НЕІДЕНТИФІКОВАНИЙ ФРАГМЕНТ СТІНОПISY НА ЗАХІДНІЙ СТІНІ ЦЕРКВИ СВ. ОНУФРІЯ В ЛАВРОВІ

Назар КОЗАК

*Інститут народознавства НАН України,
відділ мистецтвознавства,
просп. Свободи, 15, Львів, Україна, 79000
тел./факс: (032)2727020, e-mail: knb_ua@yahoo.com*

Обґрунтовано ідентифікацію збереженого на західній стіні церкви св. Онуфрія в Лаврові фрагменту стінопису (1540-ві роки) як ілюстрації 23-ї (Ψ) строфи циклу “Акафіста Богородиці”.

Ключові слова: “Акафіст Богородиці”, іконографія Богородиці, церква св. Онуфрія в Лаврові, поствізантійські стінописи, мандорла.

Поствізантійські стінописи у церкві св. Онуфрія в Лаврові (1540-ві роки) було відкрито понад століття тому і від тоді про них неодноразово писали та згадували в історіографії¹. Стан збереження цих стінописів укр. не задовільний, що ускладнило їхню іконографічну ідентифікацію. Попри деякий прогрес у цьому напрямку, все ще багато питань залишаються відкритими, зокрема іконографічна ідентифікація невеликого фрагменту на західній стіні церкви. Насьогодні це єдиний фрагмент, що зберігся на західній стіні.

Фрагмент розташований унизу на висоті 161 см від підлоги та 35 см від правого (північного) краю західної стіни. Його максимальна висота – 72 см, максимальна ширина – 50 см. На фрагменті видно нижню частину жіночої постаті, яка возсідєє на престолі, розвернута ліворуч. Вона вбрана в сіро-синій хітон та пурпуровий мафорій поверх. На ногах червоні черевички. Від престолу збереглася темно-червона фронтальна стінка з вузьким прямокутним отвором по середині та фрагменти двох передніх невисоких опор з різьбленими базами. Під ногами – прямокутний підніжок зі світло-охристим верхом та коричневим торцем. Постаць на престолі оточена мандорлою – ореолом світла мигдалеподібної “загостреної” форми, сіро-синього тону. Мандорла потрійна – серцевина найтемніша, зовнішні шари світліші; контур окреслено білою та синьою лініями.

Ідентифікація зображеної на фрагменті постаті як Богородиці (що цілком переконливо з огляду на елементи костюму – пурпуровий мафорій та червоне взуття) була запропонована ще в довоєнних публікаціях Миколи Голубця [1, с. 190] та Володимира Січинського [6, с. 12]. Нез’ясованим, однак, залишилося питання, до якої композиції ця постаць могла належати. З цього приводу свої міркування висловив А. І. Рогов. Він вважав, що фрагмент з образом Богородиці – це залишок

¹ Основну бібліографію про лаврівські стінописи див.: [3, с. 65–67].

сцени “Страшного суду”, яка була намальована на західній стіні, якщо точніше то це зображення Богородиці “*в райський куцах в оточені ангелів*” поруч з “Лоном Аврамовим” [5, с. 348]. Дослідник, проте, не взяв до уваги, що фрагмент, розташований у нижній правій (з погляду глядача) частині стіни, тобто у тому місці, де в сцені “Страшного суду” зображують Пекло (а не Рай) і зрозуміло там не могло бути жодного образу Богородиці². Припущення однак згодом повторили інші дослідники [7, с. 55; 11, с. 76] і тому важливо наголосити, що фрагмент на західній стіні лаврівської церкви насправді не належав до сцени “Страшного суду” (щобільше, жодного доказу існування такої сцени в Лаврові немає).

Ми вважаємо, що фрагмент, збережений на західній стіні лаврівської церкви, належав до циклу “Акафіста Богородиці” (далі просто – “Акафіст”)³. Сцени цього циклу збереглися у нижньому ярусі розписів на південній та північній стінах церкви, і фрагмент на західній стіні розташований на одному рівні із ними. Проте, якщо це справді сцена акафістного циклу, то, зрозуміло, вона має вписуватись у послідовність його розгортання на стінах церкви. А точніше, оскільки фрагмент, розташований біля північного краю західної стіни, то він має узгоджуватись із послідовністю сцен на сусідній північній стіні.

Там збереглися залишки чотирьох композицій, проте першопочатково розташовувалося шість сцен. На схемі їх умовно позначено як N-1, N-2, N-3, N-4, N-5, N-6. Композиції N-1 та N-6 повністю втрачені. Композиція N-2 та N-5 збереглися у фрагментах, а стан збереження композицій N-3 та N-4 порівняно задовільний. Григорій Логвин ідентифікував лише одну із цих композицій (N-5) як належну до “Акафіста”, проте не вказав, яку конкретну строфу вона ілюструє [4, с. 180]. Докладнішу спробу ідентифікації здійснив А. Рогов [5]. Композиції N-3 та N-4 він ідентифікував правильно як ілюстрації 19-ї та 18-ї строф, N-5 – помилково, як ілюстрацію 24-ї строфи, а інші залишив без ідентифікації. Вважаючи, що на північній стіні сцени циклу розгорталися у послідовності зліва на право (із заходу на схід), А. Рогов прийшов до висновку, що ілюстрації 19-ї та 18-ї строф були помилково переставлені місцями. В опублікованій 2007 року статті ми обґрунтували, що композиція N-5, яку А. Рогов ідентифікував як ілюстрацію 24-ї строфи насправді ілюструє 17-у строфу, а відтак, послідовність ілюстрацій строф акафістного циклу на північній стіні розгорталася не зліва на право (із заходу на схід), а справа на ліво (зі сходу на захід) і відповідно ніякої помилкової перестановки сцен не було [2]. Незалежно від нас у 2010 році Константин Чобану опублікував аналогічну реконструкцію послідовності сцен на північній стіні, правильно ідентифікувавши композицію N-2 (яку А. Рогов залишив неідентифікованою) як ілюстрацію 20-ї строфи [8].

² З новіших досліджень про іконографію “Страшного суду” див. монографію Івана Павла Химки присвячену цій темі на матеріалах галицького малярства XV–XVIII століть [11].

³ “Акафіст Богородиці” – це ранньовізантійський літургійний гімн, ілюстровані цикли якого виникли і поширились шойно з XIV ст. Існує декілька піходів, щодо нумерації строф “Акафіста”. В слов’янській традиції їх поділяють на кондаки та ікоси. В цій статті для зручності ми притримуємось суцільної нумерації (поширеної в сучасній світовій історіографії) починаючи від 1-го ікосу (1-а строфа), до 13-го кондака (24-а строфа). 1-ий кондак відокремлюють з цієї нумерації і згадують як другий проіміоном. Про іконографію “Акафіста Богородиці” у візантійському та поствізантійському мистецтві див. передовсім роботи Йзефа Мислівца [13], Александри Пецольд [14], Тані Велманс [15], Марії Аспри Варадаві [17], Іоаніса Спатаракіса [16].

Отже, послідовність сцен на північній стіні розгортається справа на ліво (зі сходу на захід), відповідно композиція, від якої зберігся фрагмент на західній стіні (і яка розташована біля північного краю цієї стіни) має продовжувати послідовність сцен північної стіни. На північній стіні ідентифікуються ілюстрації 17-ї, 18-ї, 19-ї та 20-ї строф, окрім того після останньої з них була ще одна повністю втрачена сцена N-1, відтак логічно припустити, що фрагмент на західній стіні мав належати до ілюстрації однієї зі строф, які йшли після 21-ї, а саме 22-ї, 23-ї, 24-ї та другого проіміона (ілюстрації якого іноді розташовували у кінці акафістних циклів).

З цих чотирьох варіантів можна упевнено відкинути два, оскільки не відомо жодного прецеденту, щоб в ілюстрації проіміона або 22-ї строфи Богородицю зображали сидячи в мандорлі. Такі прецеденти натомість відомі для 23-ї та 24-ї строф. Ми знаємо про чотири такі цикли – три з них походять з Північної Молдавії (Південної Буковини), а один з Греції. У грецькому циклі в монастирі Успіння Богородиці в Софіко на Пелеопонесі (кінець XVI століття) лише в 24-й строфі Богородиця зображена сидячи в мандорлі, а для ілюстрації 23-ї строфи обрано іншу схему. Натомість, у двох молдавських циклах – на фасадах церков монастирів Пробота (1532 рік) і Хумор (1535 рік) – і 23-я і 24-а строфи містять образ Богородиці в мандорлі⁴. У третьому із молдавських циклів – на фасаді церкви св. Георгія в Сучаві (1532–1534 роки) збереглася лише ілюстрація 24-ї строфи, проте найімовірніше ілюстрація 23-ї теж була виконана на основі подібної схеми⁵. Ці приклади дозволяють, звужити вибір ідентифікації для лаврівського фрагменту до двох строф – 23-ї та 24-ї. Ми віддаємо перевагу 23-й строфі і маємо на користь цього два аргументи.

Перший аргумент випливає з того, що композиція, до якої належав лаврівський фрагмент на західній стіні, не була останньою сценою циклу. Річ у тім, що акафістний цикл у Лаврові мав дуже специфічну (можливо навіть безпрецедентну серед акафістних циклів) схему розгортання. Як випливає з ідентифікації наявних композицій, він розгортався двома смугами, які починалися на східній стіні нартекса обабіч входу в наос переходили на південну і північну стіни відповідно, а далі сходилися біля виходу з нартекса на західній стіні. Беручи до уваги довжину західної стіни і середню довжину інших лаврівських акафістних сцен логічно припустити, що на західній стіні розташовувалося як мінімум чотири композиції – дві ліворуч від portalу і дві праворуч. У статті 2007 року ми обґрунтували, що в південній частині

⁴ Щодо ідентифікації ілюстрацій завершальних строф в Хуморі варто зробити уточнення, адже в цьому циклі майже всі інскрипції помилкові і в цих ілюстраціях також. Їхня ідентифікація визначається місцем у структурі циклу. Їм передує сцена “Зішестя в Ад”, якою в молдавських акафістних циклах типово ілюстрували 22-гу строфу “Акафіста”. При цьому однак виходить, що 23-тя строфа була проілюстрована двічі, оскільки перед ілюстрацією 22-ї строфи (“Зішестя в Ад”) розташована сцена з Богородицею-Орантою, яку вшановують дві групи пристоячих. Відомий ще один приклад, коли такою сценою ілюстровано саме 23-ю строфу – це мініатюра з нині втраченого рукопису т. зв. Белградського Псалтиря, ілюстрації якого на початку XX століття опублікував Йозеф Стшиговський [9, іл. 146].

⁵ Річ у тім, що усі три згадані молдавські цикли були виконані впродовж одного десятиліття (1530-ті роки) і, судячи з ілюстрацій інших строф, вони належать до одної іконографічної редакції акафістного циклу. На приналежність цих трьох молдавських циклів до однієї історіографічної редакції вже зверталась увага в історіографії [8, с. 8; 10, с. 249–252].

⁶ Тут варто пояснити, що біля лівого краю західної стіни, по суті, симетрично до фрагменту, про який йдеться в цій статті, було виявлено ще один фрагмент, доля якого достеменно не відома, але у

західній стіні (ліворуч від portalу) розташовувалися ілюстрації 11-ї та 12-ї строф⁶, відповідно в північній частині (праворуч від portalу) мали б розташовуватися ілюстрації 24-ї, а ближче до північного краю стіни 23-ї строф. Оскільки фрагмент на західній стіні зберігся саме біля її північного краю, то це свідчить на користь його ідентифікації як фрагменту ілюстрації 23-ї строфи.

Другий аргумент має іконографічний характер. Річ у тім, що лаврівський фрагмент розташовано дуже близько від краю стіни, а це свідчить, що композиція, до якої він належав, мала асиметричний уклад (постать Богородиці була зміщена праворуч). Вище згадані ілюстрації 24-ї строфи в Проботі, Хуморі, Сучаві та Софіко мають симетричний уклад (Богородиця зображена у центрі), натомість асиметричний уклад (як у Лаврові) має ілюстрація саме 23-ї строфи в Хуморі – Богородиця в мандорлі зображена праворуч, а перед нею навпроти ліворуч група ченців⁷. Відтак з огляду на асиметричну побудову лаврівська композиція також швидше за все ілюструвала 23-тю строфу.

Це також дозволяє розглядати ілюстрацію 23-ї строфи в Хуморі як найближчу аналогію до лаврівської композиції, та головне джерело для її цілісної реконструкції. Така цілком іконографічна схема узгоджується з текстом 23-ї строфи, в якому йдеться про те, що вірні оспівують та возхваляють Богородицю як “одушевлений храм”, бо в її утробі оселився Господь⁸.

Список використаної літератури

1. Голубець М. Лаврська поліхромія / Микола Голубець // Стара Україна. Часопис історії і культури. – 1925. – XI–XII. – С. 187–192.
2. Козак Н. Втрачені фрагменти стінопису церкви св. Онуфрія в Лаврові / Назар Козак // Бюлетень Львівського філіалу Національного науково-дослідного реставраційного центру України. – 2007. – Вип. 9. – С. 34–43.
3. Козак Н. Проблемні питання вивчення галицького монументального малярства пост-візантійського періоду / Назар Козак // Бюлетень Львівського філіалу Національного науково-дослідного реставраційного центру України. – 2008. – Вип. 10. – С. 62–70.
4. Логвин Г. Монументальний живопис XIV – першої половини XVII ст. / Григорій Логвин // Історія українського мистецтва. – К., 1967. – Т. 2. Мистецтво XIV – першої половини XVII ст. – С. 157–207.

2000-х роках його на стіні церкви вже не існувало. Був він викрадений чи знищений не відомо. Цей фрагмент однак зафіксований в описі М. Голубця, а також на фотографіях Ю. Дороша 1964 року (зберігаються у фототеці Національного музею у Львові ім. Андрея Шептицького) і в реставраційній документації 1982 року (Архів Інституту “Укрзахідпроектреставрація”). У вищезгаданій статті 2007 року ми обґрунтували, що цей фрагмент належав до композиції, яка ілюструвала 11-ту строфу “Акафіста” [2, с. 35–38]. Сцена, що ілюструвала 12-ту строфу, мала розташовуватись між цією композицією та порталом, завершуючи першу частину акафістного циклу.

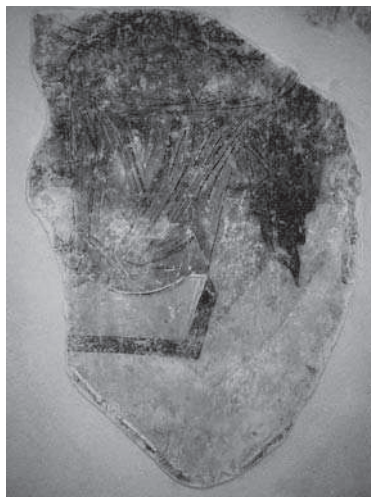
⁷ Зауважимо, що Мірослав Крук вже порівнював фрагмент на західній стіні лаврівської церкви до ілюстрації 23-ї строфи “Акафіста” в Хуморі, однак він помилково вважав, що фрагмент розташований на іншій стіні церкви і не зробив жодних висновків щодо його ідентифікації [12, с. 242].

⁸ “Ψάλλοντές σου τὸν τόκον εὐφημοῦμέν σε πάντες ὡς ἔμψυχον ναόν, Θεοτόκε· ἐν τῇ σῇ γὰρ οἰκίᾳς γαστρὶ ὁ κατέχων πάντα τῇ χειρὶ κύριος ἡγίασεν, ἐδόξασεν, ἐδίδαξε βοᾶν σοὶ πάντας· Χαῖρε...” [Ἀκάθιστος Ὕμνος, Οἶκος Ψ] (“Оспівуючи твої родини возхваляємо Тебе всі як одушевлений храм, Богородице. Бо у твоїй утробі оселився Господь, який держить усе у руці, освятив, прославив і научив взивати до Тебе всіх: Радуйся... (далі ідуть хайретизми – прим. Н.К.)” [Акафіст Богородиці, ікос 12]).

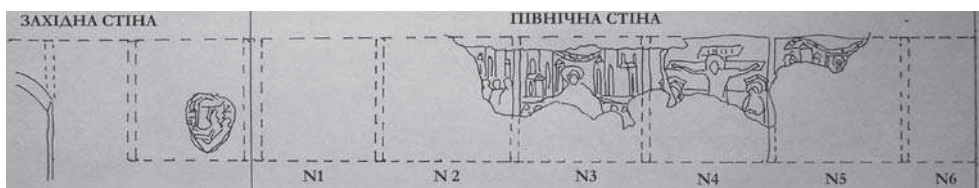
5. *Рогов А. И.* Фрески Лаврова / А. И. Рогов // Византия, южные славяне и древняя Русь, Западная Европа. Искусство и культура: сборник статей в честь В. Н. Лазарева. – М., 1973. – С. 339–351.
6. *Січинський В.* Архітектура Лаврова / Володимир Січинський. – Львів, 1936.
7. *Швед М.* Василянський монастир святого Онуфрія у Лаврові: Історія та культура духовного осередку бойківських Карпат / Михайло Швед. – Львів, 2007.
8. *Ciobanu C.* L'iconographie de l'Hymne Acathiste dans les fresques de l'église St. Onuphre du monastère Lavrov et dans la peinture extérieure moldave au temps du premier règne de Petru Rares / Constantin Ciobanu // Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux-Arts. – 2010. – T. XLVII. – P. 3–24.
9. Die Miniaturen des serbischen Psalters der königl. Hof- und Staatsbibliothek in München. Nach einer Belgrader Kopie ergänzt und im Zusammenhange mit der syrischen Bilderredaktion des Psalters untersucht Verfasserang von Josef Strzygowski. Mit einer Einleitung von V. Jagić. – Wien, 1906.
10. *Fabritius R.* Außenmalerei und Liturgie. Die streitbare Orthodoxie im Bildprogramm der Moldaukirchen / Ruth Fabritius. – Düsseldorf, 1999.
11. *Himka J.-P.* Last Judgment Iconography in the Carpathians / John-Paul Himka. – Toronto, 2009.
12. *Kruk M.* Balkan Features in Ruthenian Icon Painting in Historical Poland / Mirosław Kruk // Byzantina et Slavia Cracoviensia. – Kraków, 2001. – Vol III. Byzantium and East Central Europe. – P. 237–246.
13. *Myslivec J.* Ikonografie Akathistu Panny Marie / Josef Myslivec // Seminarium Kondakovianum. – 1932. – T.V. – S. 97–128.
14. *Pätzold A.* Der Akathistos-Hymnos: Die Bilderzyklen in der byzantinischen Wandmalerei des 14. Jahrhunderts / Alexandra Pätzold. – Stuttgart, 1989.
15. *Velmans T.* Une illustration inedite de l'Acathiste et l'iconographie des hymnes liturgiques a Byzance / Tania Velmans // Cahiers Archeologiques. – 1972. – T. 22. – P. 131–165.
16. *Spatharakis I.* The Pictorial Cycles of the Akathistos Hymn for the Virgin / Ioannis Spatharakis. – Leiden, 2005.
17. *Аспρά Варδαβάκη Μ.* Οι μικρογραφίες του Ακάθιστου στον κώδικα Garrett 13, Princeton / Αспρά Варδαβάκη Μαρίας. – Αθήναι, 1992.

Стаття надійшла до редколегії 12.04.2013

Прийнята до друку 27.05.2013

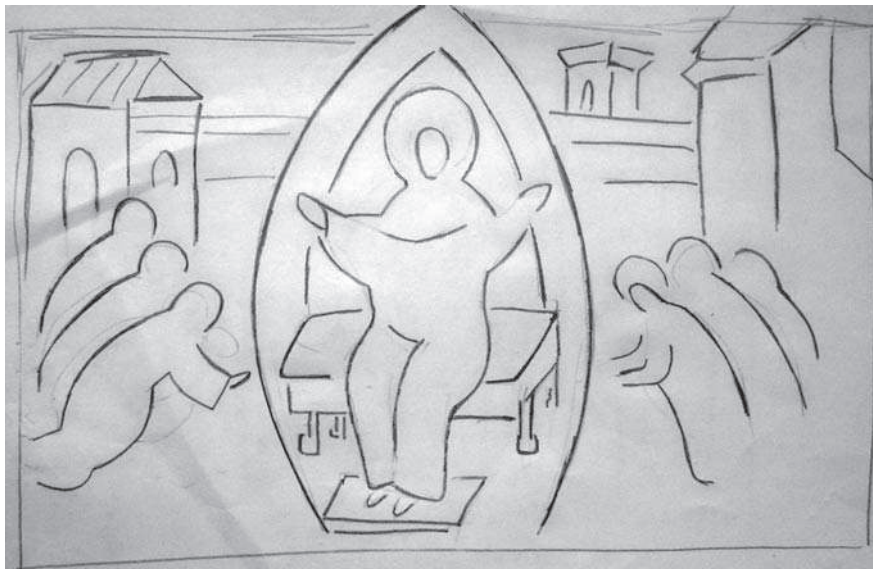
Лаврів, фрагмент на західній стіні

Лаврів, Акафістний цикл, схема розташування сцен на північній та західній стінах

Пробота, Акафістний цикл, ілюстрація 23-ї строфи

Пробота, Акафістний цикл, ілюстрація 24-ї строфи

Сучава, церква св. Георгія, Акафістний цикл, ілюстрація 24-ї строфи

Хумор, Акафістний цикл, ілюстрація 23-ї строфи

Хумор, Акафістний цикл, ілюстрація 24-ї строфи

Софіко, Акафістний цикл, ілюстрація 24-ї строфи

UNIDENTIFIED MURAL FRAGMENT ON THE WEST WALL AT SAINT ONUPHRIUS CHURCH IN LAVRIV

Nazar KOZAK

*The Ethnology Institute of the National Academy
of Sciences of Ukraine, The Art Studies Department
15, Prosp. Svobody, Lviv, Ukraine, 79000
tel./fax: (032)2727020, e-mail: knb_ua@yahoo.com*

On the west wall of the Saint Onuphrius church in Lavriv (1540s) a mural fragmen representing the Virgin on the throne in the mandorla of light have been preserved. The author of the article identifies it as the illustration of the Strophe 23 (Ψ) of the Akathistos Hymn.

Key words: Akathistos Hymn, iconography of the Virgin, Saint Onuphrius church in Lavriv, Post-Byzantine murals, mandorla.

НЕИДЕНТИФИЦИРОВАННЫЙ ФРАГМЕНТ РОЗПИСИ НА ЗАПАДНОЙ СТЕНЕ ЦЕРКВИ СВ. ОНУФРИЯ В ЛАВРОВЕ

Назар КОЗАК

*Институт народоведения НАН Украины,
отдел искусствоведения
просп. Свободы, 15, Львов, Украина, 79000
тел. / факс: (032) 2727020, e-mail: knb_ua@yahoo.com*

Обосновано идентификацию сохраненного на западной стене церкви св. Онурфия в Лаврове фрагмента росписи (1540-е годы) как иллюстрации 23-й (Ψ) строфы цикла “Акафиста Богородицы”.

Ключевые слова: “Акафист Богородицы”, иконография Богородицы, церковь св. Онурфия в Лаврове, поствизантийские росписи, мандорла.